

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

Əlyazması hüququnda

XX ƏSRİN ƏVVƏLLƏRİ AZƏRBAYCAN POEZİYASI İNGİLİSDİLLİ ƏDƏBİYYATŞÜNASLIQDA

İxtisas: 5718.01- Dünya ədəbiyyatı (ingilis ədəbiyyatı)
5716.01 – Azərbaycan ədəbiyyatı

Elm sahəsi: Filologiya

İddiaçı: **Türkan Ənvər qızı Zeynalova**

Fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün
təqdim edilən dissertasiyanın

AVTOREFERATI

Bakı – 2024

Dissertasiya Gəncə Dövlət Universitetinin Azərbaycan və dünya ədəbiyyatı kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbərlər:

filologiya elmləri doktoru, professor
Alxan Bayram oğlu Məmmədov

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Leyli Əliheydər qızı Əliyeva

Rəsmi opponentlər:

filologiya elmləri doktoru, professor
Nailə Məmməd Hüseyin qızı Sadıqova

filologiya elmləri doktoru, professor
Leyla Məcid qızı İmaməliyeva

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Nuranə Məcid qızı Nuriyeva

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun nəzdində fəaliyyət göstərən ED 1.05 – Dissertasiya şurasının bazasında yaradılmış BFD – 1.05 – Birdəfəlik dissertasiya şurası.

Birdəfəlik Dissertasiya şurasının sədri:

akademik, filologiya elmləri doktoru, professor
İsa Əkbər oğlu Həbibbəyli

Birdəfəlik Dissertasiya şurasının elmi katibi:

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru
Aysel Həsən qızı Qurbanova

Birdəfəlik Elmi seminarın sədri:

filologiya elmləri doktoru, professor
Aynur Zakir qızı Sabitova

İŞİN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi. Azərbaycan ədəbiyyatının müstəqil inkişafı onun dünya xalqları ilə ədəbi əlaqələr yarada bilməsinə, bu xalqlar arasında öz milli dəyərlərini, adət-ənənələrini təbliğ etməyə böyük imkanlar yaratdı. Ədəbiyyatşünaslığımızın qarşısında duran ən mühüm məsələlərdən biri də Azərbaycan ədəbiyyatı ilə dünya ədəbiyyatının ədəbi ənənələrini genişləndirmək, tədqiq etmək və onları qarşılıqlı kontekstdə araşdırmaqdır.

Təsadüfi deyildir ki, milli ictimai fikir tariximiz qədim və orta əsrlərdə, eləcə də yeni və müasir dövrdə həmişə dünya xalqları ədəbiyyatı ilə birgə olmuş, ədəbi əlaqələr xalqımızın taleyində önəmli rol oynamışdır. Hələ qədim dövrlərdən başlayaraq tarix boyunca Azərbaycan xalqının Şərq xalqları ilə əlaqəsi başqa xalqlara nisbətən daha sıx və daha yaxın olmuşdur. Odu ki, dünya ictimai fikir tarixində baş verən proseslərin hərtərəfli dərki üçün, ümumbəşəri problemlərin ayrı-ayrı ədəbiyyatlarda əksi məsələlərinin müqayisəli şəkildə təhlili və tədqiqi üçün ədəbi əlaqələrin olması xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

İnkişaf etmiş dövlətlərdə ədəbi əlaqələrin mövcudluğu labüddür. Bu labüdlük ictimai-sosial münasibətlərdə, ədəbi-elmi, etik və estetik formalarda ən sivil şəkildə təzahür edir. Ta qədim zamanlardan başlayaraq xalqlar və millətlər arasında ədəbi-mədəni münasibətlərdən bu və ya digər formalarda istifadə olunmuş, hətta dövlətlərarası münasibətlərin tənzimlənməsində bu əlaqələr bəzən dayaq rolunu oynamışdır. Ona görə də bu əlaqələr millətlərarası münasibətlərin tənzimlənməsinə, ədəbi və mədəni inkişafın təzahüründə önəmli rola malikdir. Günümüz üçün vacib olan məsələlərdən biri də bu əlaqələri qoruyub saxlamaqla yanaşı, onları sivil yollarla daha da inkişaf etdirib, təkmilləşdirməkdir.

Bu baxımdan XX yüzilliyin əvvəlləri Azərbaycan poeziyasının ingilisdilli ədəbiyyatşünaslıqda öyrənilməsi və tərcüməsi öz aktuallığı ilə seçilir. Əsrin əvvəllərində yaşayıb-yaratmış sənətkarların yaradıcılığının ingilis dilinə tərcüməsini əhatə edən bu tədqiqat işində ilk öncə Azərbaycan klassiklərinin dünya

ədəbiyyatşünaslığında öyrənilməsinə ekskuliziv bir yanaşma bu xalqlar arasındakı ədəbi əlaqələrin tarixinin nə qədər dərin köklərə malik olduğunu yada salacaq.

Hələ XX yüzilliyin əvvəllərindən Azərbaycan klassiklərinin əsərlərinin ingilisdilli ədəbiyyatda tərcümə edilməsi və öyrənilməsi bizə məlumdur. Bu, xalqların Azərbaycan ədəbiyyatına, dilinə, adət-ənənəsinə, bir sözlə – mənəvi dəyərlərinə münasibətin təzahürü kimi ortaya çıxır. Klassik irsin ən görkəmli söz ustalarından Məhsəti Gəncəvi, Nizami Gəncəvi, Qazi Bürhanəddin, İmadəddin Nəsimi, Şah İsmayıl Xətai, Məhəmməd Füzuli və başqa sənətkarların yaradıcılığına ingilisdilli ədəbiyyatda olan maraq özünü daha aydın şəkildə göstərir.

Azərbaycan ingilisdilli ədəbi-mədəni əlaqələri çoxəsrlik və zəngin tarixi ilə müxtəlif dövr tədqiqatçılarının diqqət mərkəzində olmuşdur. Bu əlaqələr keçən əsrin əvvəllərindən başlayaraq, bu günə qədər daha geniş və hərtərəfli inkişaf etməyə başlamışdır. Mövzunu aktual edən məsələlərdən biri də Mirzə Ələkbər Sabir, Abbas Səhhət, Hüseyn Cavid, Abdulla Şaiq, Əhməd Cavad, Əliağa Vahid kimi sənətkarların əsərlərinin ingilis dilinə tərcümə edilməsi və onların yaradıcılığındakı poetik ifadə və təsvir vasitələrinin daşdığı mənə çalarlarının ingilisdilli ədəbiyyatda əks etdirdiyi funksiyaların özünəməxsusluğudur. Tərcümə zamanı ortaya çıxan ifadə və sözlərin daşdığı mənə çalarlarına aydınlıq gətirilib. Adları çəkilən sənətkarların əsərlərini mütəmadi olaraq ingilis dilinə tərcümə edən Dorian Rottenberq, Qladis Evans, Yucin Felcenhor, Avril Pyman və başqalarını göstərmək olar. Bu tərcümələr onu göstərir ki, hələ əsrin əvvəllərində öz mütərəqqi ideyaları ilə fərqlənən bu sənətkarların əsərləri bu günə kimi özünəməxsus xüsusiyyətlərini saxlamaqla bərabər, başqa xalqların ədəbiyyatı üçün tədqiqat mənbəyi ola bilmiş, tərcüməçiliyin də inkişafına yol açmışdır.

Müstəqillikdən sonra ədəbi əlaqələrin qarşılıqlı münasibətini əks etdirən çoxsaylı əsərlər yazılıb, tədqiqatlar aparılıb, monoqrafiyalar çapdan çıxıb. İşin xarakteristikasını müəyyən edən amillərdən biri də ingilisdilli sənətkarların Azərbaycanda kimlər tərəfindən tədqiqata cəlb olunması və Azərbaycan şairlərinin əsərlərinin ingilisdilli ədəbiyyatda əksidir. Bu baxımdan

Azərbaycan–ingilis ədəbi əlaqələrinin daha dərindən öyrənilməsi və araşdırılması yönündə tədqiqatçı alimlərdən Rüksarə Qaibova, Səyyarə Məmmədova, Əkbər Ağayev, İsmixan Rəhimov, Ənvər Rza, Qəzənfər Paşayev, Zeydulla Ağayev, Vaqif Arzumanlı, Şahin Xəlilli, Vilayət Quliyev, Qılıncxan Bayramov, Hüseyn Həşimli, Nigar İsgəndərova, Leyli Əliyeva, Rasim Nəbioğlu, Şəhla Nağıyeva, Aida Həsənova, Aytən Kazımova, Fikrət Quliyev, Mayıl İsmayılov, Şəfiqə Atayeva, Mətanət Məmmədova, Seyran Əliyev, Vəfa İbrahimova, Gülər Həsənova və digər araşdırıcıların yazılarında bu barədə müəyyən məlumat verilmişdir.

Tədqiqatda, eyni zamanda əsrin əvvəllərində Qərb dünyasının korifeyi olan böyük dramaturq-şair Şekspir ədəbi irsinə müraciət olunmuş, bu böyük sənətkarın sənətinə verilən qiymət haqqında Mirzə Fətəli Axundovun, Firidun bəy Köçərlinin, Cəfər Cabbarlının, Əhməd Cavadın, Əziz Şərifin, Mirzə İbrahimovun, Tələt Əyyubovun, Sabir Mustafanın, Cəfər Cəfərovun fikirləri və tərcümələrindən danışılıb.

Tədqiqatın obyektı və predmeti. Tədqiqatın obyektini XX əsrin əvvəllərində yaşayıb-yaratmış Mirzə Ələkbər Sabir, Abbas Səhhət, Hüseyn Cavid, Abdulla Şaiq, Əliağa Vahid, Əhməd Cavad kimi sənətkarların əsərlərinin ingilis dilinə tərcümə edilməsi və onların poeziyasında olan özünəməxsusluğun müqayisəli şəkildə təhlili təşkil edir. Yeri gəldikdə tədqiqat işində Moskvada “Proqres” nəşriyyatında çap olunan “Azərbaycan poeziyasının antologiyasından, “Azerbaijan International”, “Soviet Literature”, ABŞ-da fəaliyyət göstərən “Edebiyat” jurnalı və son dövrlərdə Pakistanda nəşr olunan “Azərbaycan poeziyası” – (“Dəryadan bir damla”) antologiyasında klassik və müasir Azərbaycan şairlərinin sənət incilərindən verilən nümunələr də tədqiqata cəlb olunmuşdur. Tədqiqatın predmeti adları çəkilən şairlərin yaşadığı dövrün əsas cəhətləri, Azərbaycan–ingilis ədəbi əlaqələrin tarixi və inkişaf mərhələlərinin xüsusiyyətlərini, ədəbi əlaqələrdəki rolunun öyrənilməsini təşkil edir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqat işinin məqsədi XX əsrin əvvəllərində yaşayıb-yaratmış Azərbaycan sənətkarlarının əsərlərinin ingilis dilinə tərcüməsi və Azərbaycan ədəbiyyatı

incəliklərinin ingilisdilli poeziyada əksidir. Tədqiqatda, əsasən Abbas Səhhət, Mirzə Ələkbər Sabir, Hüseyn Cavid, Abdulla Şaiq, Əhməd Cavad və Əliağa Vahid kimi sənətkarların əsərlərinin ingilis dilinə tərcüməsi, eyni zamanda tərcümələrin orijinala müqayisəli şəkildə təhlili təşkil edir.

Dissertasiya işində qarşıya qoyulan məqsədin həlli üçün aşağıdakı vəzifələr müəyyənləşdirilmişdir:

- Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında xüsusi yeri olan, haqqında danışılan şairlərin ədəbi irsinə nəzər salmaq, onlarla bağlı deyilən fikirləri təhlil etmək, münasibət bildirmək və tədqiqata cəlb etmək;

- Tərcümə sənətinin xarakterini və prinsiplərini təhlil edərək tərcüməşünaslığın tarixinə nəzər salmaq;

- Azərbaycan-ingilis ədəbi əlaqələrinin əsas amillərindən biri olan bədii tərcümənin ən səciyyəvi xüsusiyyətlərini nəzərə çatdırmaq;

- Şairlərin poetik incələrinin ingilis dilinə tərcüməsində dilin işlənmə üslubunu müəyyənləşdirmək və dəyərləndirmək;

- İngilis dilinə poetik və nəsr yolu ilə edilən tərcümələrin fərqli cəhətlərinə aydınlıq gətirmək;

- Müxtəlif janrlarda yazılan şeirlərin tərcüməsinin ümumi mənzərəsini yaratmaq;

- İngilis və ingilisdilli mütərcimlərin tərcümə metodlarının fərqli və oxşar cəhətlərini göstərmək və dəyərləndirmək.

Tədqiqatın metodları. “XX əsrin əvvəlləri Azərbaycan poeziyası ingilisdilli ədəbiyyatşünaslıqda” adlı tədqiqatda müqayisəli təhlil üsullarına istinad edilmişdir. Bu məqsədlə tədqiqatın geniş formada araşdırılması üçün ədəbiyyatşünaslıq elminin tipoloji-müqayisəli metodlarına əsaslanaraq Azərbaycan, ingilis, rus, türk və eləcə də dünya ədəbiyyatşünaslarının təhlil üsullarından istifadə edilmişdir.

Müdəfiyə çıxarılan əsas müddəalar:

- Azərbaycan–ingilis ədəbi əlaqələrinin inkişafında böyük rolunu oynayan görkəmli alimlərin, sənətkarların həyat və yaradıcılığını izləmək;

- İngilis şair və dramaturqlarının doğma dilimizə tərcümə edilmiş əsərlərini müqayisəli şəkildə təhlil etmək;

- Klassik Azərbaycan şairlərinin, eləcə də çağdaş dövr şairlərinin ingilis dilinə edilmiş poetik nümunələrinə nəzər salmaq;

- İngilis dilinə tərcümə edilmiş bədii nümunələrin oxşar və fərqli cəhətlərini göstərmək və qiymətləndirmək;

- İlk dəfə tədqiqata cəlb edilən və bədii yaradıcılığı ingilis dilinə tərcümə edilən çağdaş şairlərin ədəbi-əlaqələrin və tərcümə sənətinin inkişafında rolunu göstərmək.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında hələ indiyə qədər geniş və sistemli şəkildə öyrənilməyən bir problem – “XX əsrin əvvəlləri Azərbaycan poeziyası ingilisdilli ədəbiyyatşünaslıqda” adlı tədqiqat işi ilə şərtlənir. Bu tədqiqat işində Azərbaycan şairlərinin əsərlərinin ingilis dilinə tərcüməsi və müqayisəli təhlili ilk dəfə hərtərəfli və tam şəkildə tədqiqata cəlb edilmişdir. Bu mövzunun elmi yeniliyi ilk öncə ondadır ki, burada Azərbaycan şairlərinin poetik nümunələrinin tərcüməsi ilə yanaşı, bu şeirlərin sənətkarlıq baxımından özünəməxsusluğu – poetik dərkə təhlil olunur.

Tədqiqatın yeniliyi kimi onu da qeyd etmək olar ki, ilk dəfə olaraq Abbas Səhhətın, Mirzə Ələkbər Sabirin, Abdulla Şaiqin, Hüseyn Cavidin, Əhməd Cavadın və Əliağa Vahidin poeziya nümunələri təhlilə cəlb edilərək, oradakı söz və ifadələrin kəsb etdiyi məna xüsusiyyətlərinə aydınlıq gətirilib. Bu poetik nümunələr sistemli şəkildə ilk dəfə tədqiqata cəlb olunaraq mövzu çalarları üzrə sistemləşdirilib.

Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında Rüksarə Qaibova, Səyyarə Məmmədova, Şahin Xəlilli, Leyli Əliyeva, Mustafa Gül, Sabir Mustafa, Vəfa İbrahimova, Nigar İsgəndərova, Fərqanə Zülfüqarovanın və şərq poeziyasının ən görkəmli tədqiqatçılarından və tərcüməçilərindən sayılan Vilyam Cons, Atkinson, Eduard Braun, Elyas Con Vilkinson Gibb, Peter Tempest, Dorian Rottenberq, Yucin Felcenhor və başqa istedadlı mütərcimlərin Azərbaycan poeziyası ilə bağlı araşdırmaları nəzərdən keçirilir, dəyərləndirilir və mübahisə doğuran məsələlərə yenidən baxılaraq, səthi və subyektiv cəhətlərə tənqidi münasibət bildirilir.

Tədqiqata cəlb olunan poetik nümunələrdəki bu problemlərin həm nəzəri, həm də praktik kontekstdə nəzərdən keçirilməsi də

tədqiqat işinin elmi yeniliklərindəndir.

Tədqiqatın nəzəri və praktik əhəmiyyəti. Əsrin əvvəllərində mütərəqqi ideyaların təbliğində görkəmli rolu olan sənətkarların poeziyasının ingilis dilinə tərcüməsi bütün hallarda Azərbaycan ədəbiyyatının dünya sferasında özünəməxsus yeri olduğunu göstərir. Bunları nəzərə almaqla deyə bilərik ki, dissertasiya işi həm ilk növbədə ingilis ədəbiyyatının, həm Azərbaycan və türk ədəbiyyatının öyrənilməsində, həm də Azərbaycan-ingilis qarşılıqlı ədəbi-mədəni əlaqələrinin araşdırılmasında əhəmiyyət kəsb edə bilər. Bununla yanaşı, sadalanan problemlərin poeziyada araşdırılması işində də dissertasiyadan yararlanmaq mümkündür.

Dissertasiyanın ali məktəblərin humanitar sahələri üçün Azərbaycan–ingilis antologiyasının, yeni dərsliklərin yazılmasında, XX əsr ingilis ədəbiyyatının və poeziyasının araşdırılmasında, xüsusi seminar və kursların aparılmasında istifadəsi mümkündür.

Dissertasiya işinin aprobeşiyası və tətbiqi. Tədqiqatın əsas müddəa və nəticələri Ali Attestasiya Komissiyasının tövsiyə etdiyi məcmuələrdə, müəllifin bir sıra Beynəlxalq və Respublika miqyaslı elmi-praktik konfranslardakı çıxışlarında, eləcə də müxtəlif elmi məcmuələrdə dərc edilən məqalələrdə əksini tapmışdır.

Dissertasiya işinin yerinə yetirildiyi təşkilatın adı. Tədqiqat işi Gəncə Dövlət Universitetinin Azərbaycan və dünya ədəbiyyatı kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Dissertasiyanın strukturu və ümumi həcmi. Dissertasiya Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyası tərəfindən qoyulan tələblərə uyğun qaydada yazılmışdır.

Giriş, üç fəsil, nəticə və istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısından ibarət olan tədqiqatın ümumi həcmi – 214 673 şərti işarəyə bərabərdir. Ayrı-ayrılıqda: Giriş – 12 127 şərti işarə, birinci fəsil – 63 117 şərti işarə, ikinci fəsil – 62 979 şərti işarə, üçüncü fəsil – 72 931 şərti işarə, nəticə – 3 171 şərti işarədən ibarətdir.

DİSSERTASIYA İŞİNİN ƏSAS MƏZMUNU

Dissertasiyanın “**Giriş**” hissəsində mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi, tədqiqatın obyektı və predmeti, tədqiqatın metodları, məqsəd və vəzifələri, elmi yeniliyi, nəzəri və praktik əhəmiyyəti izah edilir. Müdafiəyə çıxarılan əsas müddəalar və işin aprobasiyası haqqında məlumat verilir.

Dissertasiyanın birinci fəslı “**Azərbaycan poeziyasının ingilisdilli ədəbiyyatşünaslıqda tədqiqı**” adlanır və iki paraqrafdan ibarətdır. “**Azərbaycan klassikləri dünya ingilisdilli şərqşünaslarının tədqiqatlarında**” adlı birinci paraqrafda Azərbaycan ədəbiyyatında xüsusi yeri olan görkəmli Azərbaycan şairlərindən Məhsəti Gəncəvi, Nizami Gəncəvi, Əfzələddin Xaqani, Məhəmməd Füzuli kimi dahilərin sənət əsərlərinin Avropa xalqlarının dillərinə tərcümə olunması, bu poetik incilərin, xüsusilə ingilisdilli qaynaqlarda araşdırılması öz əksini tapır. Qeyd olunur ki, Məhsəti Gəncəvinin yaradıcılığı XIX yüzillikdən etibarən Avropa şərqşünaslarının diqqətini cəlb etmiş, rübailəri haqqında ilk söz açan şərqşünas Samuel Russo olmuşdur. Mütərcim Məhsətinin bir neçə rübaisini tərcümə edərək çap etdirmiş, şairənin həyat və yaradıcılığında danışmaqla yanaşı, o zamankı Azərbaycan reallıqlarını oxucuya çatdırma bilmişdir. Sonrakı mərhələdə Məhsəti Gəncəvi ilə bağlı məlumatı ingilis şərqşünası Eduard Braunun əsərində görürük.

Bu paraqrafda yaradıcılığı ingilisdilli xalqların diqqətini cəlb edən Əfzələddin Xaqaninin həyatı və onun məşhur “Mədain xərəbələri” adlı qəsidəsinin Cerum Klinton və Tom Botinq tərəfindən ingilis dilinə tərcümə olunması barəsində məlumat verilmiş, burada Tom Botinq, eləcə də bu əsəri orijinaldan ingilis dilinə sətiri tərcümə edən ingilis mütərcimi Cerum Klintonun tərcümələri müqayisə edilmişdir.¹ Birinci paraqrafda böyük sənətkarla bərabər, Azərbaycanın görkəmli şairi Nizami Gəncəvi yaradıcılığına olan maraqdan, habelə onun məşhur poemalarının

¹ Edebiyat, vol I, 1976, (A journal of Middle Eastern Literature), – USA. – pp.153-164.

ingilisdilli qaynaqlarda öz əksini tapmasından bəhs edilir. Vurğulanır ki, Nizami Gəncəvi yaradıcılığına bütün dünya xalqlarının müraciətinin əsas səbəbi ölməz sənətkarın əsərlərinin bəşəri ideyalarla bağlılığı, bu ideyalarda bütün dövrlərdə insanları maraqlandıran problemlərin olması idi. Professor Əkbər Ağayevin qeyd etdiyi kimi: *“Avropada şərqşünas alimlərin Nizami Gəncəvi haqqında yaratdıqları əsərlər bəzən tədqiqat mahiyyətində olmuş, bəzən isə Avropa oxucularını Nizaminin əsərləri ilə tanış etmək məqsədi güdmüşdür. Çox zaman isə bu tədqiqat və şərhlər o vaxt Avropada məlum olan Şərq təzkirələrindən alınır, bu təzkirələrdəki bir sıra yanlış, dəqiq olmayan faktlar və fikirlər də Avropa alimləri tərəfindən təkrar edilirdi”*.²

Mütərcim Atkinson da Nizaminin “Leyli və Məcnun” məsnəvisi ilə tanış olmuş, onu orijinaldan nəzmlə ingilis dilinə tərcümə etmişdir. Bu fəsildə Nizaminin 1881-ci ildə Klark tərəfindən ingilis dilinə tərcümə edilən “İsgəndərnamə” poeməsindən də danışılır. Eramızdan əvvəl yaşayan fəth İsgəndərin elmə, sənətə dəyər verməsi kimi xüsusiyyətlərə malik olmasının məhz Nizami sözünün qüdrəti və hikməti ilə məlum olması vurğulanır. Gözəl tədqiqatçı, tərcüməçi Şahin Xəlillinin qeyd etdiyi kimi: *“Dünya mədəniyyətinin və ədəbiyyatının tərcümə olunduğu dil və bu tərcümələrdə zənginləşən ədəbiyyat dünya dili və dünya ədəbiyyatına qovuşur. Daha doğrusu dünya ədəbiyyatını tərcümə edən hər hansı dil böyüklüyündən-küçüklüyündən asılı olmayaraq ədəbi əlaqələrin mənəvi körpüsünü yaradır və zənginləşir. Nizami Gəncəvi də “Xəmsə”si ilə dünya ədəbiyyatında özünə əbədi yer qazanmış, mənsub olduğu azəri türk xalqlarının mənəvi varlığını, əbədi varlığını bütün dünyaya tanıtdırmışdır”*.³

Azərbaycan ədəbi dilinin inkişafında misilsiz xidməti olan Məhəmməd Füzulinin ölməz əsərlərinin ingilisdilli ədəbiyyatşünaslıqda öyrənilməsində, onun zəngin yaradıcılığına

² Ağayev Ə. Nizami və dünya ədəbiyyatı / Redaktor: C.Bağirov. – Bakı: Azər nəşr. 1964, – s.16

³ Xəlilli Ş. Klassik poeziya və ədəbi əlaqələr // Azərbaycan-ingilis ədəbi əlaqələri Elmi redaktor və ön sözün müəllifi: filologiya elmləri doktoru Vaqif Arzumanlı. – Bakı: 2003, – s.14-15

maraq göstərən Çarlz Riyo, Vilkinson Gibb, Alessio Bombaçi, Sofi Hurinin adı çəkilir. Qeyd olunur ki, Füzuli ədəbi irsinin ingilisdilli şərqsünaslıqda öyrənilməsində Gibbin böyük xidmətləri var. Şərqsünas Füzuli haqqında “Osmanlı poeziyası tarixi” adlı əsərində geniş məlumat vermiş, şairin şeirlərindəki sənətkarlıq xüsusiyyətlərini geniş şəkildə işıqlandıra bilmişdir.

“Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında dünya klassikləri” adlı ikinci paragrafda Azərbaycan ədəbiyyatının zənginləşməsində böyük rolu olan dünya sənətkarlarının, o cümlədən Vilyam Şekspir, Corc Qordon Bayron, Vircinya Vulf, Volter Skot kimi dahilərin əsərlərinin tərcüməsi, tədqiqi, təbliği öz əksini tapır, bu sənətkarların ədəbi nümunələrinin tərcüməsində böyük rolu olan şair və yazıçılarımızın tərcümə üsulundan danışılır. Burada, eyni zamanda, rus və Avropa ədəbiyyatı nümunələrinin tərcüməsi və yayılmasında danılmaz xidmətləri olan Firidun bəy Köçərli, Abbas Səhhət, Əbdürrəhimbəy Haqverdiyev, Cəfər Cabbarlı, Əhməd Cavad, Həşimbəy Vəzirov kimi sənətkarların dünya klassiklərindən edilən tərcümələr vasitəsilə milli ədəbiyyatımızın inkişafına yol açmalarından bəhs edilir. Tədqiqatın birinci fəslinin ikinci paragrafında ingilis ədəbiyyatının tədqiqatçılarından, ədəbiyyatşünas alim və mütərcimlərdən İsmixan Rəhimov, Ənvər Rza, Zeydulla Ağayev, Vilayət Quliyev, Sabir Mustafa, Şahin Xəlilli, Leyli Əliyeva, Rasim Nəbioğlu və başqalarının tərcüməçilik üslubu izlənilir, tərcümələrindən nümunələr gətirilir.

Tədqiqat işində Haşimbəy Vəzirov, Abbas Səhhət, Əbdürrəhimbəy Haqverdiyev, Firidun bəy Köçərli, Cəfər Cabbarlı, Əhməd Cavad, Mirzə İbrahimov kimi sənətkarların dahi Şekspirin ölməz yaradıcılığına müraciət etmələri dəyərləndirilir. Dissertasiyada dahi Şekspir sənətinin incəliyini əks edən “Madrigal” (“Nəgmə”) şeirinin üç müxtəlif tərcüməsi təqdim edilmiş və mütərcimlərdən Ə.Rza, L.Əliyeva və R.Nəbioğlunun tərcümələri müqayisə olunaraq qiymətləndirilmişdir. Bu fəsildə klassik Azərbaycan şairlərinin Qərb şərqsünaslarının tədqiqatında öyrənilməsi və eləcə də dünya klassiklərinin Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında tədqiqi məsələsi elmi müddəalarla öz əksini tapmışdır. Böyük şair, mütərcim Ə.Cavadın tərcüməçilik fəaliyyəti

işıqlandırılmış, xüsusilə onun Şekspir yaradıcılığına müraciət edərək böyük dramaturqdan etdiyi tərcümələr müqayisəli şəkildə təhlil edilmişdir.⁴

Dissertasiyanın ikinci fəslı **“İngilisdilli nəşrlərdə Azərbaycan poeziyası və tərcüməsi”** adlanır. Bu fəslin **“İngilisdilli jurnallarda Azərbaycan ədəbiyyatı məsələləri”** adlı paraqrafında ingilis dilində dərc olunan və Amerikada Orta Şərq ədəbiyyatını öyrənən **“Ədəbiyyat”** (“Edebiyat”) jurnalında Azərbaycan klassiklərinin əsərlərindən olan tərcümələrin əks olunmasından və 1993-cü ildən Amerikada nəşr olunan **“Azerbaijan International”** jurnalında Azərbaycan sənətkarlarının əsərlərindən verilən nümunələrdən bəhs olunur.

Qeyd olunur ki, **“Azerbaijan International”** jurnalında Hüseyn Cavidin ingilis dilinə tərcümə olunmuş **“Məsud və Şəfiqə”** adlı əsəri də öz əksini tapmışdır. Ümumiyyətlə, bu jurnalda Caviddən bir neçə nümunələr ingilis dilinə tərcümə olunaraq çap olunmuşdur. **“Dün və bu gün”** (“Yesterday and Today”) şeiri, **“Azər”** poemasından bir parça – **“Azadlıq əsirləri”** (“Prisoners of Freedom”) və **“Bakıda”** (“Məsud və Şəfiqə”) mənzum dialoqu.

“Abbas Səhhət və Mirzə Ələkbər Sabir poeziyasının ingilis dilinə tərcüməsində müqayisəli paralellər” adlı ikinci paraqrafda XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatında öz əsərləri və tərcümələri ilə mühüm yer tutan Abbas Səhhətin yaradıcılığından bəzi poetik nümunələrin ingilis dilinə tərcümələrinin təhlili verilir. Burada görkəmli söz ustasının bütün dövrlər üçün aktuallığını itirməyən, bu gün də vətən sevgisini poetik bir formada xarakterizə edən **“Vətən”** şeirinin tərcüməsi öz əskini tapmışdır. Filologiya elmləri doktoru Baba Babayevin qeyd etdiyi kimi: **“Vətənə həsr olunan əsərləri içərisində “Vətən” şeiri həm ideyasına, həm də bədii məziyyətlərinə görə güclüdür. A.Səhhət ölkənin taleyi həll olunan ağır bir məqamda, hər bir azərbaycanlının qəlbində, milli şüurunda el-obaya sevgi hissının gücləndirilməsi tələyüklü məsələyə çevrildəndə bu şeiri**

⁴ Zeynalova T. Əhməd Cavad poeziyasının ingilis dilinə tərcüməsi və müqayisəli təhlili // Dil və ədəbiyyat. Beynəlxalq elmi-nəzəri jurnal 1 (105). –Bakı: – 2018, – s.247-249

yazdı, müqəddəs vətəninin mənəvi sərhədlərini poetik şəkildə açıb göstərdi və tərənnüm elədi”.⁵İngilis dilində olan “Poeziya çələngi” (“The Garland of poetry”) adlı tərcümə toplusunda şairin 1909-cu ildə qələmə aldığı məhz bu şeiri verilmişdir. XII yüzillikdən günümüzədək böyük bir dövrü əhatə edən bu şeir toplusunu ingilis dilinə istedadlı tərcüməçi Sabir Mustafa çevirmişdir. Sabir Mustafanın Abbas Səhhətdən etdiyi tərcümə öz gözəlliyi ilə diqqəti çəkir. “Vətən” şeiri Sabir Mustafanın tərcüməsində milli koloritin qorunub saxlanılması ilə səciyyəli və seçilir. Sabir Mustafanın tərcüməsi dəqiq və lakonikdir. Abbas Səhhətin 1909-cu ildə çap olunmuş “Vətən” şeirindən bir parçaya nəzər salaq:

*Vətənim verdi mənə nanü nəmək,
Vətəni, mənə unutmaq nə demək,
Anadır hər kişiyə öz vətəni:
Bəsləyib sinəsi üstündə onu.*⁶

Vətən mövzusu bütün şairlərimizin müraciət etdiyi bir mövzudur. Akademik Kamal Talıbzadə bu haqda yazırdı: “*Vətənə həsr olunan şeirlərdə hərərətli, odlu bir ürəyin döyüntüsü eşidilir, vətəndaş ürəyinin, humanist şair ürəyinin, həqiqi insan ürəyinin döyüntüsü! Abbas Səhhət vətənpərvərliyi bütün xalqlara məhəbbət oyadan, bütün insanları vətəni sevməyə səsləyən humanist mündərəcəli bir mənaya malik idi*”.⁷

Vətənə tükənməz məhəbbətin, sevginin məcmusu olan bu şeirin ingilis dilinə edilmiş tərcüməsinə baxaq:

*Motherland gave me salt and bread, oh heavens,
To forget motherland, what it means?
Motherland is a mother for everyone,*

⁵ Abbas Səhhət, Abdulla Şaiq. Seçilmiş əsərləri // Tərtib edən, ön sözün müəllifi: Baba Babayev. Redaktoru: Xeyrulla Məmmədov / – Bakı: Çarşıoğlu, – 2006. – s.7

⁶ Poeziya çələngi (Azərbaycan poeziyasından nümunələr, Azərbaycan və ingilis dilində) // Redaktor: Professor Şahin Xəlilli. – Bakı: Avrasiya Press, – s.46

⁷ Talıbzadə K. Abbas Səhhət. Seçilmiş əsərləri // Ön söz. – Bakı: Lider Nəşriyyatı, 2005, – s.15

*I grew up in her breast as a son.*⁸

Sabir Mustafanın böyük məharətlə etdiyi poetik tərcüməsini ana dilimizə sətiri tərcümə etdikdə bu beytlər aşağıdakı kimi səslənir:

*Vətən mənə duz və çörək verdi, ah, Allahım,
Vətəni unutmaq, bu nə demək?
Vətən hər kəs üçün anadır,
Mən onun sinəsində oğul kimi böyüdüm.*

Burada Sabir Mustafanın Abbas Səhhətın vətən anlayışını, vətən sevgisini mükəmməl şəkildə ifadə etməsi, eyni zamanda şeirin vəznini, formasını, məzmununu, intonasiyasını və qafiyəsini ingilis dilində qoruyub saxlayan və şeiri ixtisar etmədən ingilis dilinə tərcümə edən mütərcimin tərcüməçilik bacarığı yüksək dəyərləndirilir.

Bu tədqiqat işində Abbas Səhhətın “Şair, şeir pərisi və şəhərli” kiçik dramatik poemasının ingilis dilinə tərcüməsi verilir. Poemanın orijinalı ingilis dilində olan poetik tərcüməsi ilə müqayisə edilir və təhlil olunaraq oxucuların nəzərinə çatdırılır. Dramatik poemanın əsas ideyası böyük arzularla çırpınan, sənəti ictimai məsələlərin bədii həllinə doğru istiqamətləndirmək istəyən, cəmiyyətin qabaqcıl vətəndaşı olmağa can atan qəhrəmanla mühit və yaşadığı cəmiyyət arasındakı təzad, bu təzadın doğurduğu faciədir. Bu poemada Abbas Səhhət dövrün kəskin mübarizəsində öz ədəbi manifestini elan etmişdir. Poemanı ingilis dilinə istedadlı mütərcim Dorian Rottenberq tərcümə etmişdir. Tərcümədə müəyyən qüsurlar qeyd edilsə də, şeiri qənaətbəxş tərcümə edən Dorian Rottenberqin tərcümə üslubu dəyərləndirilmişdir. Onu da qeyd edək ki, Dorian Rottenberqin daha uğurlu bir tərcüməsinin təhlili dissertasiyada Azərbaycan poeziyasının inkişafında əvəzsiz rolu olan, satira məktəbinin qurucusu Mirzə Ələkbər Sabirin “Əkinçi” şeirində öz əksini tapır. Akademik İsa Həbibbəyli yazır: “XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan satirik poeziyası özünün ən yüksək mərhələsinə çatmışdı. Mirzə Ələkbər Sabir bu satirik poeziyanın klassiki olmuş, XX əsrin başlanğıcında mühüm əhəmiyyət kəsb edən

⁸ Poeziya çələngi (Azərbaycan poeziyasından nümunələr, Azərbaycan və ingilis dilində) // Redaktor: Professor Şahin Xəlilli. – Bakı: Avrasiya Press, – s.47

satirik poeziyanın ən yüksək zirvəsini fəth etmişdir”.⁹ Sabir kimi rəngarəng yaradıcılığa, eyhamla deyim tərzinə malik olan bir söz ustasının sənət incilərini başqa dildə səsləndirmək olduqca böyük məharət tələb edir. Bu baxımdan Azərbaycan poeziyasının ingilis dilində səslənməsində böyük rolu olan mütərcim Dorian Rottenberqin tərcüməçilik bacarığı yüksək qiymətləndirilir. Nümunə üçün “Əkinçi” şeirindən bir parçaya baxaq:

*Cütçü babasan, buğdanı ver, darı yeyərsən,
Su olmasa, qışda əridib qarı yeyərsən,
Daşdan yumuşaq zəhr nədir, marı yeyərsən,
Öyrənməmişən ət-yağa dünyada, əkinçi!
Heyvan kimi ömrə eyləmişən sadə, əkinçi!*¹⁰

Bu misralar ingiliscə belə səslənir:

*Your job is to plough, eat millet yourself;
give me wheat, ploughman!
As long as it's softer than stone-any
stuff you can eat, ploughman.
If you don't have water, there's plenty
of snow to heat, ploughman!*

*You have never seen butter or cream or meat, ploughman,
You're used to a simple life, like a beast, ploughman!*¹¹

Sətri tərcüməsi:

*Sənin işin əkib-becərməkdir, darını ye,
buğdanı mənə ver, əkinçi!!*

*Daşdan yumuşaq nə varsa, zəhrimar ye, əkinçi!
Əgər su yoxsa, əritməyə qar çoxdur, əkinçi!
Sən heç vaxt yağ, qaymaq və ya ət görməmişən, əkinçi!*

⁹ Habibbayli, I. Azerbaijani Poetry: Tradition and Modernity. Poetry of Azerbaijan. (A Drop in the Ocean) / I.Habibbayli. – İslamabad : 2010. – p.8

¹⁰ Hophopnamə. Tərtib edən: Məmməd Məmmədov // Bakı: Yazıçı, 1980, – s.86

¹¹ Mirza Alekper Sabir (Tair-zade), translated by Dorian Rottenberg, Azerbaijanian Poetry // – Moscow. Progres Publishers, 1969, – p.221

Heyvan kimi adi həyat yaşamısan, əkinçi!

Böyük şairin “Bakı fəhlələrinə” adlı digər bir satirik şeirinin təcüməsinin təhlili tədqiqat işində öz əksini tapır. Bu satirik şeirin bir özəlliyi də odur ki, hər bəndin sonunda gələn təkrir təcüməçinin nəzərindən qaçmamış və o, bunu uğurla təcümə etmişdir. “Sabir satirası tənqid, acı gülüş və istehza ilə yanaşı, dərin fəlsəfi mühakimə və düşüncə ilə də səciyyələnir. Şair oxucunu təəccübləndirmək və güldürməklə kifayətlənmir, həm də onu düşüncə, təfəkkür aləminə, ictimai hadisələrin mahiyyətinə varmağa yönəldir. Onun tənqidi gülüşü dərin ictimai məna və məzmunla yüklənmişdir”¹². Bu baxımdan şairin “Tək səbir” şeiri bütün bu ictimai bələləri açıq-aydın xarakterizə edir. Dorian Rottenberqin təcüməsində şeirin məzmunu saxlansa da, bu şeirin ahəngi, intonasiyası pozulmuş, nəticədə təcümə uğurlu hesab edilməmişdir. Lakin ingilisdilli oxucularını Sabir şeiriyyəti ilə tanış etmək baxımından Dorian Rotenberqin zəhməti yüksək dəyərləndirilmişdir.

Dissertasiyanın **“Azərbaycan poetik nümunələrinin ingilis dilinə təcümələrinin sənətkarlıq xüsusiyyətləri”** adlanan üçüncü fəslə iki paraqrafdan ibarətdir.

“Hüseyn Cavid və Abdulla Şaiq poeziyasının ingilis dilinə təcümələrində poetik imkanların təzahür formaları” adlanan üçüncü fəslin birinci paraqrafı birbaşa Cavid yaradıcılığının yorulmaz tədqiqatçılarından akademik Məmməd Cəfərin, akademik İsa Həbibbəylinin, AMEA-nın müxbir üzvi, cavidşünas Kamran Əliyevin, filologiya elmləri doktoru Gülbəniz Babaxanlının, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru Rasim Nəbioğlunun və digər tədqiqatçı – alimlərin Cavid haqqında fikirləri ilə başlayır. Onların romantik dramın yaradıcısı kimi tanınan bu böyük sənətkara verdikləri qiymət tədqiqat işində geniş şəkildə tədqiq edilir. Daha sonra isə Cavidin ölməz əsərlərinin təcümələrinin təhlilinə yer ayrılır. Dissertasiyada “Bakıda” (“Məsud və Şəfiqə”) şeirinin təcüməsi geniş şəkildə təhlil edilərək göstərilmişdir. Şeirin bir qismini orijinalda və təcümədə müqayisə

¹² Novruzov T. Sabir ədəbi məktəbi. Redaktoru: Filologiya elmləri doktoru, professor Xeyrulla Məmmədov // – Bakı: Yazıçı, 1992, – s.35

edəndə görürük ki, tərcümədə poetizm var, lakin Cavid şeirinə ruhu, bədiiliyi zəifdir. Tədqiqat işində Cavidin “Dün və bu gün” şeirinin tərcüməsinə də yer verilmişdir. Cavidin bu şeirini ingilis dilinə tərcümə edən Qladis Evanz şeirin məzmununu vermiş, şeirin formasını, hətta qafiyəli sözlərdən qabaq gələn rədifə də saxlamışdır. Şeirin tərcüməsinə nəzər saldıqda, mütərcimin bir daha tərcüməçilik bacarığının şahidi olur. Üçüncü fəslin birinci paragrafında Hüseyn Cavidin “Şeyx Sənan” faciəsindən kor ərəbin mahnısı adlı digər bir şeirinin ingilis dilinə tərcümə xüsusiyyətləri araşdırılmışdır. Bu şeiri Azərbaycan tərcüməçilik sahəsində öz sözünü demiş, şair-tərcüməçi Sabir Mustafa orijinaldan ingilis dilinə çevirmişdir. Sabir Mustafa istedadlı mütərcim kimi Hüseyn Cavidin “Şeyx Sənan” əsərində olan kor ərəbin dilindən söylənmiş fəlsəfi məzmunlu şeiri yüksək səviyyədə ingilisdilli oxuculara çatdırmışdır.

Tədqiqat işində Cavidin əsərləri əsasında seçilən aforizmlər və onların ingilis dilinə tərcüməsindən də söz açılır. Bu aforizmləri ingilis dilinə tərcümə edən Nigar Babaxanova və Fəridə Əliyevanın da tərcüməçilik üslubu qiymətləndirilmişdir. Tədqiqatçı alim Gülbəniz Babaxanlı dahi şair-dramaturqun hikmət aləmindən söz açarkən yazır: *“Cavidin aforizmləri həyatı, insan xarakterini dərinləndirən, həyatın isti-soyuğunu, acı-şirinini duymuş, xeyiri şərdən ayırmaqda tükütükdən seçən müdrik bir el ağsaqqalının, filosof düşüncəli gözəl bir şairin aforizmləri, qanadlı kəlamlarıdır. Bunlar sənətkar ürəyinin dərin qatlarından gələn, səmimiyyətlə aşıb-daşan sözlər olduğu üçün oxucunun da ürəyini ehtizaza gətirir, onu təsirləndirir, düşündürür, həyatın ən ülvə mənasını təşkil edən insanlıq hissiyatını şəraflə yerinə yetirməyə səsləyir”*.¹³ Böyük mütəfəkkirin seçilmiş aforizmlərindən nümunə üçün onun ictimai məzmunlu şeirlərindən olan “Qadın” şeirindən bir parçanı göstərək:

*Pərdeyi-zülmət içindən sıyrıl!
Qəhrəmanlar kimi qovğaya atıl!*¹⁴

¹³ Cavid Hikməti. Seçmə aforizmlər // Elmi məsləhətçi İsa Həbibbəyli. – Bakı: Elm və təhsil, 2016, – s.7

¹⁴ Hüseyn Cavid. Əsərləri. 3 cildə, I cild // Tərtib edən: Kamal Abdulla və Turan Cavid. Azərbaycan Mədəniyyət Fondu, – 2003, – s.40

Hüseyn Cavid bu şeirində zillət, məhrumiyyət içərisində yaşayan qadını mübarizəyə, haqqını almağa səsləyir. Bu beytin ingiliscə tərcüməsinə baxaq:

Don't hide in the dark!

*Shine out and fight like a hero!*¹⁵

Sətri tərcüməsi:

Zülmətdə gizlənmə,

İşıq kimi çıx və qəhrəman kimi vuruş.

Bu beyt nəslə tərcümə edilmiş və orijinalın ümumi məzmunu saxlanılmışdır.

Cavid böyük filosofdur, nəsihətamiz söz xəzinəsidir. Hər misrasında, hər beytində biz bunun şahidi oluruq. O, tükənməz xəzinədir. Bu baxımdan tədqiqat işində bu böyük sənətkarın sənət inciləri geniş şəkildə təhlil edilir və onun necə böyük sənətkar olduğunun bir daha şahidi oluruq.

Hüseyn Cavidin dram əsərlərində və poemalarında aforizmlər bol-bol işlədilmişdir. Burada “İblis” əsərindən bəzi parçaların tərcüməsinin geniş şəkildə təhlilinə yer verilmiş, tərcümədə bəzi söz və ifadələrin kəsb etdiyi məna xüsusiyyətlərinə aydınlıq gətirilmişdir. Əsərdən bir parçanın tərcüməsinə baxaq:

İblis nədir?

-Cümlə xəyanətlərə bais

Ya hər kəsə xain olan insan nədir?

*-İblis!*¹⁶

İngilis dilində bu hissə belə səslənir:

What is Satan?

-He is the cause of all wickedness

Then, who is the human doing all evil acts?

*-Satan!*¹⁷

Sətri tərcüməsi:

¹⁵ Cavid Hikməti. Seçmə aforizmlər // Elmi məsləhətçi İsa Həbibbəyli. – Bakı: Elm və təhsil, 2016, – s.34

¹⁶ Hüseyn C. Əsərləri 4 cildə, I cild // Tərtib edən: Turan Cavid. Redaktoru: Əkrəm Cəfər. – Bakı: Yazıçı, 1982, – s.321

¹⁷ Cavid Hikməti. Seçmə aforizmlər // Elmi məsləhətçi İsa Həbibbəyli. – Bakı: Elm və təhsil, 2016, – s.137

Şeytan nədir?

O bütün xəyanətlərin səbəbidir..

Bəs bütün zalım olan işlərə səbəb olan insan kimdir?

- Şeytan!

Böyük dramaturqun sənətkarlıqla ifadə etdiyi fikir tərcümədə olduğu kimi saxlanılmışdır. Lakin burada incə bir məqama fikir verək. Fikrimizcə tərcümədə “Şeytan” sözü “Demon” (“İblis”) kimi tərcümə olunsaydı, orijinala daha uyğun olardı.

Dramaturqun “Azər” poemasında da aforizmlərin yer aldığını görürük. Cavid irsinin gözəl tədqiqatçısı akademik Məmməd Cəfər “Azər” poemasını təhlil edərkən yazır: “Azər” dastanının əhəmiyyəti hər şeydən əvvəl ondan ibarətdir ki, şair çox mürəkkəb olan öz sənət dünyası ilə, yeni aləmlə qaynayıb-qarıxdığını və bütün varlığı ilə buna səy etdiyini sübut etmişdir”.¹⁸ Nümunə üçün “Azər” poemasının “Üsyan” məzmunlu hissəsindən verilmiş bir neçə beytin tərcüməsinə nəzər salaq:

Söz yox ki, bugün gəncliyə baxsan,

Bir sel kimi hər an

Onlar qoşacaq, çarpışacaqlar,

Bir çox uçurumlar aşacaqlar.¹⁹

Bu misraların ingilis dilinə tərcüməsinə nəzər salaq:

If you watch the young people of today,

You will see that they are very active

And try to achieve something,

They will overcome many obstacles!²⁰

Sətri tərcüməsi:

Əgər sən bu gün gəncliyə baxsan,

¹⁸ Məmməd Cəfər. Böyük şair, mütəfəkkir. (Ön söz). Hüseyn Cavid. Əsərləri 4 cildə, I cild //Tərtib edəni: Turan Cavid. – Bakı: Yazıçı,1982, – s.16-17

¹⁹ Hüseyn Cavid. Əsərləri 4 cildə, I cild // Tərtib edəni: Turan Cavid. Redaktoru: Əkrəm Cəfər. – Bakı: Yazıçı,1982, – s.214

²⁰ Cavid Hikməti. Seçmə aforizmlər // Elmi məsləhətçi İsa Həbibbəyli. – Bakı: Elm və təhsil, 2016, – s.91

*Görərsən ki, onlar çox fəaldır.
Onlar bir şeyə nail olmaq üçün çalışacaqlar,
Onlar bir çox sədləri aşacaqlar.*

Tərcümə uğurlu alınmışdır. Şairin böyük ruh yüksəkliyi ilə gənc nəsilərə, yeni həyat qurmağa ruhlanan, dillərində zəfər nəğməsi olan gənclərə müraciəti tərcümədə öz əksini tapmışdır.

Ölməz sənətkar Hüseyn Cavidin bir çox əsərləri kimi “Topal Teymur” adlandırdığı tarixi əsəri də ingilis dilinə tərcümə edilmişdir. Böyük fəlsəfi məzmunlu, dərin fikirlər, milli nöqtəyi-nəzərdən İslam və Türk dünyasının qiymətli əsəri kimi xarakterizə edilən bu əsəri orijinaldan ingilis dilinə Mələhət Babayeva tərcümə etmişdir. Mütərcimin etdiyi tərcümənin bir hissəsinə baxaq:

“In Samarkand, in the sitting-room of Teymur’s palace that is decorated according to the eastern taste... The sitting-room has been covered with Turkistan, Iran and Indian kilims and carpets... .

Silver eagles standing in every corner, gold columns in the middle, shiny tables and chairs... a big window in facing, beautiful and well-groomed garden with flowers which could be seen through the window, created wonderful view... Seems Olga outing around thoughtfully... Military song is being performed outside”.²¹

Mələhət Babayevanın ingilis dilinə tərcümə etdiyi bu hissəyə baxanda görürük ki, tərcümə orijinala eyniyyət təşkil edir. Məzmun və formada heç bir dəyişiklik yoxdur. Səmərəqənddə Əmir Teymur sarayında təsvir olunan hadisə tərcümədə də qorunub saxlanmış, tərcümə uğurlu alınmışdır.

Dissertasiyada çoxşaxəli yaradıcılığı ilə tanınan ədəbi məktəbin görkəmli nümayəndələrindən biri, həm şair, həm dramaturq, nasir, pedaqoq kimi tanınan Abdulla Şaiqin də poetik irsinə müraciət olunmuşdur. Mütərcim Dorian Rottenberq Abdulla Şaiqin 1910-cu ildə qələmə aldığı “Hamımız bir günəşin zərrəsiyik” adlı şeirini bacarıqla tərcümə etmiş, həmin tərcümə tədqiqat işində geniş şəkildə təhlil olunmuşdur. Tərcümənin kiçik hissəsinə nəzər salaq:

²¹ Babayeva Malahat. The Translation and explanation of Hussein Javid’s “Topal Teymur” play // – Baku: 2012, – s.41

*Hamımız bir yuva pərvərdəsiyiz!
Hamımız bir günəşin zərrəsiyiz!
Ayramaz bizləri təğyiri-lisan,
Ayramaz bizləri təbdili-məkan.*

Bu birlik simvolu sayıla biləcək möhtəşəm şeirin ingiliscə tərcüməsinə baxaq:

*Yet all of us come from a single nest,
All were born of the sun and fed at its breast.
No difference of language should tear us apart,
No distance should sever heart from heart.*

Abdulla Şaiqin 1914-cü ildə qələmə aldığı “İrəli” şeiri də istedadlı mütərcim Dorian Rottenberq tərəfindən ingilis dilinə tərcümə olunmuşdur.

Dissertasiyanın üçüncü fəslinin ikinci paragrafı **“Tərcümələrdə sənətkarlıq və fərdi üslub xüsusiyyətləri, milli koloritin saxlanması (Əhməd Cavad və Əliəğa Vahid poeziyası əsasında)”** adlanır.

Öz milli təfəkkürü, azad düşüncə tərzii ilə dövrünün bir çox şairlərindən və yazarlarından fərqli mövqə tutan böyük sənətkar, mütəfəkkir Əhməd Cavad (1892-1937) öz yazı üslubu ilə qəlbləri titrədən bir irs qoyub getmişdir. Yaradıcılığı ilə həmişə diqqəti çəkən, lakin uzun illər ədəbi irsi kölgədə qalan, tənqid hədəfinə çevrilən, öz yenilikçi fikirləri ilə milli azadlıq və milli birliyi tərənnüm etdiyi üçün repressiya qurbanı olan Əhməd Cavadın tərcüməçilik fəaliyyətini, xüsusilə Şekspirin gözəl tərcüməçisi kimi xarakterizə edən tədqiqatçı-alim Nigar İsgəndərova Əhməd Cavad dünyasını haqlı olaraq yüksək qiymətləndirərək yazır: *“Şekspirin məşhur əsərlərindən “Otello”, “Romeo və Cülyetta”, əsərlərinin tərcümələrinin səciyyəvi məziyyətlərinə diqqəti cəlb edərək digər tərcüməçilərlə müqayisədə onun tərcümə təcrübəsinin yeni tapıntı və üslubi yeniliklərlə zəngin*

olduğunu görürük".²² Böyük söz ustadı Əhməd Cavad yaradıcılığı ölkəmizdə müstəqillik əldə edildikdən sonra daha çox maraq dairəsində olmuş, ardıcıl olaraq şairin şeirləri ingilis dilinə tərcümə edilmişdir. Onu da qeyd edək ki, Azərbaycan və ingilis dillərində olan "Poeziya çələngi" (The Garland of Poetry) toplusunda da şairin Dövlət Himni kimi səslənən "Azərbaycan, Azərbaycan" şeiri gözəl tərcüməçi Sabir Mustafa tərəfindən ingilis dilinə tərcümə edilmişdir. Topluda eyni zamanda dillər əzbəri olan "Çırpınırdı, Qara Dəniz" ("Throbbing was the Black Sea raged") şeirinin də tərcüməsi verilmişdir. Bu "Poeziya çələngi"yə yazılmış ön sözdə deyilir: "*Sabir Mustafa poeziyanı tərcümə etməyə mənəvi haqqı olan tanınmış Azərbaycan türk şairidir... Elə düşünürük ki, bu dəyərli toplu şeiri oxuyub sevnələrə, fəlsəfi düşüncələr axtarışında olanlara yaxşı bir töhfə olacaqdır*".²³

İkinci paragrafda Vahid Ərəbov, Sabir Mustafaya və Aynur Hacıyeva tərəfindən tərcümə olunan "Azərbaycan, Azərbaycan" şeiri geniş şəkildə müqayisə olunaraq təhlil olunmuşdur. Nəticədə tərcümədə orijinalın formasının, məzmununun, ahənginin, intonasiasının və ritminin saxlanılmasına diqqət edən istedadlı mütərcimlərdən Vahid Ərəbov (Türksoy) və Sabir Mustafanın tərcüməçilik istedadı yüksək qiymətləndirilmişdir. Aparılan müqayisə hər iki tərcüməçinin təcrübəli və istedadlı olduğuna əminlik yaradır.

Dissertasiyada böyük söz ustadı, şeir-sənət mücahidi Əliağa Vahid yaradıcılığından bir neçə qəzəlin tərcümələrinin təhlilinə də yer ayrılmışdır. obrazlı deyim tərz, poetik bir biçimdə təsvir xüsusiyyətləri son dərəcə güclü olan qəzəllərin gözəlliyini Əliağa Vahid poeziyasına müraciət edən və ingilis dilinə çevirən tanınmış mütərcim, Azərbaycan klassik poeziyasının ingilis oxucularına çatdırılmasında mühüm rolunu Yucin Felcenhorun tərcüməsində duyuruq.

Qəzəlin tərcüməsinin nə dərəcədə çətin olması hər kəsə məlumdur. Bu baxımdan istedadlı mütərcim Yucin Felcenhorun Əliağa

²² Искендерова Н. Ахмед Джавад – переводчик Вильяма Шекспира / Автореферат на соискание ученой степени кандидата филологических наук. На правах рукописи. – Баку: 1998, – с.29

²³ Abdullayeva F, Xəlilli Ş. Sabir Mustafanın poetik tərcümə toplusuna müqəddimə // Poeziya çələngi. ("The Garland of Poetry"), – Bakı: Avrasiya Press, 2012, – s.3-4

Vahid kimi böyük söz ustasının yaradıcılığına müraciət etməsi diqqətəlayiqdir:

*Uyma hər zülfü qara, sevgili cananə, könlü,
Bu vəfasızlar edərlər səni divanə, könlü.
Mümkün olduqca çalış, yanmayasan eşq oduna,
Şəmdən gör nə çəkir hər gecə pərvanə, könlü*²⁴

Şairin böyük sənətkarlıqla, arifanə bir tərzdə könlünə xitabən söylədiyi və ifadə etdiyi mətləblər təkcə sevgilinin vəfasızlığına uymaq qorxusu deyil. “Eşq oduna yanmaq son məqamda yanıb kül olmaqdır”, – deyir şair. Bu müqəddəs hiss Yucin Felcenhorun tərcüməsində də duyulur:

*My heart, beware of maidens fair with tresses black and smart,
Their wiles will drive you to despair and make your wits depart.
How can a man so madly love and die not in the flame,
Just think of what the moths must bear that round a candle
dart.*²⁵

Sətri tərcüməsi:

*Könlüm, qara və gözəl züflü gözəllərdən uzaq ol,
Onların kələyi səni ümitsizliyə düçar edər və sənin aqlını aparar.
İnsan necə dəlicəsinə sevə bilər ki, odda yanıb ölməsin.
Düşün ki, pərvanə şamın çevrəsində nəyə dözüür.*

İstedadlı mütərcim Yucin Felcenhor orijinalda əks olunan fikri bacarıqla oxuculara çatdırmış, qəzəlin məzmununu, formasını saxlamışdır.

Dissertasiyanın “**Nəticə**” hissəsində tədqiqat işinin ümumi məzmunundan irəli gələn qənaətlər ümumiləşdirilmişdir:

– “XX əsrin əvvəlləri Azərbaycan poeziyası ingilisdilli ədəbiyyatşünaslıqda” tədqiqat işində Azərbaycan şairlərinin əsərlərinin ingilis dillinə tərcüməsi tədqiqatın əsas meyarını təşkil edir.

– “XX əsrin əvvəlləri Azərbaycan poeziyası ingilisdilli

²⁴ Əliağa V. Seçilmiş əsərləri: 2 cildə / red: M.Müştaq / V.Əliağa. – Bakı: Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, c.2. 1975. – s.208.

²⁵ Azerbaijanian poetry: Classic, Modern, Traditional. – Moscow: Progress Publishers, - 1969, p.275.

ədəbiyyatşünaslıqda” tədqiqat işinə çoxsaylı bədii və elmi əsərlər, o cümlədən jurnal və kataloqlardan olan tərcümələr, tədqiqatlar təhlilə cəlb edilmişdir.

– Tədqiqatın yeniliyi kimi ilk dəfə olaraq tərcüməyə cəlb olunmuş Abbas Səhhətin, Mirzə Ələkbər Sabirin, Abdulla Şaiqin, Hüseyn Cavidin, Əhməd Cavadın və Əliağa Vahidin poeziya nümunələri təhlilə cəlb edilərək, söz və ifadələrin kəsb etdiyi məna xüsusiyyətlərinə aydınlıq gətirilib. Onlar sistemli şəkildə ilk dəfə tədqiqata cəlb olunaraq mövzu çalarları üzrə sistemləşdirilib.

– İstənilən tərcümə əsərində müəllif niyyətindən, janrdan asılı olaraq bədii poetik və təzahür formalarından istifadə edilir. Hər iki bədii sənətkarlıq vasitəsi, istər əsərin orijinalı, istərsə də tərcüməsi prinsip etibarı ilə bir-birilə qarşılıqlı əlaqədə olur. Bu əlaqə müxtəlifliyi dissertasiyanın yeniliyi kimi araşdırılıb.

- Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında Rüksarə Qaibova, Səyyarə Məmmədova, Şahin Xəlilli, Leyli Əliyeva, Vəfa İbrahimova, Nigar İsgəndərova, Fərqanə Zülfüqarova və şərq poeziyasının ən görkəmli tədqiqatçılarından və tərcüməçilərindən sayılan Vilyam Cons, Atkinson, Eduard Braun, Elyas Con Vilkinson Gibb, Peter Tempest, Dorian Rottenberq, Yucin Felcenhor, Frits Mayer və başqalarının Azərbaycan poeziyası ilə bağlı araşdırmaları nəzərdən keçirilir, dəyərləndirilir və mübahisə doğuran məsələlərə yenidən baxılaraq, səthi və subyektiv cəhətlərə tənqidi münasibət bildirilir.

- Tədqiqata cəlb olunan poetik nümunələrdəki problemlərin həm nəzəri, həm də praktik kontekstdə nəzərdən keçirilməsi də tədqiqat işinin elmi yeniliklərindəndir.

- Dissertasiyada bu sənətkarların yaradıcılığındakı tərcümə probleminin elmi-nəzəri fikirdə müəyyənləşdirilmiş bütün təzahür formaları təhlilə cəlb edilməmişdir, burada ilk növbədə tərcümələrin özünəməxsus ideya-məzmun xüsusiyyətlərinə uyğun formalar araşdırılmışdır. Bu məqsədlə tərcümələrdə söz və ifadələrin kəsb etdiyi poetik mənalara aydınlıq gətirilmiş, onların milli həyat və təfəkkürlə bağlılığı, bu tərcümələrdə sənətkarların mənəvi aləmini, psixoloji yaşantılarının işıqlandırılması, yüksək səciyyəvi cəhətlərinin hərtərəfli şəkildə təsvir olunması və s. məsələlərə xüsusi diqqət yetirilmişdir.

- Tərcümə sənəti çoxfunksiyalı xarakterdədir və müxtəlif təzahür

formalarına malikdir. Onların özünəməxsusluqlarından biri milli təfəkkür və müasir həyatla birbaşa bağlılığıdır. Bu baxımdan tərcümələri fərqləndirmək mümkündür. Tədqiqatda yeri gəldikcə bu müxtəliflikdən istifadə olunub. Bu tərcümələrin bəzilərində maraqlı doğuran cəhət odur ki, onlar müəllifin ideyalarını birbaşa, sözbəsöz oxucuya çatdırı bilər. Bu da tərcüməçi məharətindən daha çox asılıdır.

– “XX əsrin əvvəlləri Azərbaycan poeziyası ingilisdilli ədəbiyyatşünaslıqda” adlı tədqiqat işində Azərbaycan şairlərinin əsərlərinin ingilis dilinə tərcüməsi əsas yer tutur. Bu mövzunun elmi yeniliyi ilk öncə ondadır ki, burada Azərbaycan şairlərinin əsərlərinin tərcüməsi ilə yanaşı, bu şeirlərin sənətkarlıq özünəməxsusluğunun – poetik dərkinin araşdırılmasına həsr olunmuş ilk tədqiqatdır.

DİSSERTASIYA İŞİNİN MÖVZUSUNA DAİR DƏRC OLUNMUŞ ELMİ ƏSƏRLƏRİN SİYAHISI:

1. Zeynalova, T. Əliğa Vahid ədəbi irsinin ingilis dilinə tərcüməsi // Gənc alimlərin II Beynəlxalq konfransı. Konfrans materialları, Gəncə: – 2017, – s.393-396
2. Zeynalova, T. Abdulla Şaiq ədəbi irsinin ingilis dilinə tərcümə məsələsi // Elmi Xəbərlər, – Gəncə: – 2018, № 2, – s.90-94
3. Zeynalova, T. Əhməd Cavad poeziyasının ingilis dilinə tərcüməsi və müqayisəli təhlili // Dil və ədəbiyyat, – Bakı: – 2018. № 1(105). – s.247-249
4. Zeynalova, T. Əhməd Cavad poeziyasının ingilis dilinə tərcüməsi // Dil və ədəbiyyat. – Bakı: – 2018, № 1(109). – s.196-199
5. Zeynalova, T. Hüseyn Cavidin zəngin dili və dünya şöhrəti // Filologiya məsələləri. – Bakı: – 2018. №1. – s.310-318
6. Зейналова, Т. О переводе поэзии Мирза Алекпера Сабирова на английский язык // Алматы: Филологические науки ВЕСТНИК, – 2018. №1(63). – с.120-124
7. Zeynalova, T. Hüseyn Cavid poeziyasının ingilis dilinə tərcümə xüsusiyyətləri // Dil və ədəbiyyat. Bakı: – 2019. №1(109). – s.199-200
8. Zeynalova, T. Abbas Səhhət “Vətən” şeirinin ingilis dilinə

- tərcümə xüsusiyyətləri // Elmi Xəbərlər. Gəncə: – 2019. №1. – s.188-192
9. Зейналова, Т. Афоризмы в произведениях Гусейна Джавида и их переводы на английский язык // Пятигорск: - 2019. Научные исследования в сфере гуманитарных наук: Открытия XXI века Материалы X Международной научно-практической конференции, – с.62-66
 10. Zeynalova, T. Abbas Səhhət yaradıcılığında “Vətən” sevgisi // Doktorantların və gənc tədqiqatçıların XXIII Respublika elmi konfransının materialları. – Bakı: – 2019, – s.146-148
 11. Zeynalova, T. “Topal Teymur” əsərinin ingilis dilinə tərcümə xüsusiyyətləri // AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu. Müqayisəli ədəbiyyatşünaslıq. – Bakı: – 2023. №2. – s.91-96.
 12. Zeynalova, T. Şekspir əsərlərinin Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında öyrənilməsi məsələsi // Elmi Xəbərlər. – Gəncə: – 2023. – s.271-277.
 13. Zeynalova, T. İngilis klassiklərinin əsərləri Azərbaycan tədqiqatçılarının elmi-nəzəri fikrində // Filologiya məsələləri. – Bakı: – 2023. №10, – s.293-299.



Dissertasiyanın müdafiəsi "25" aprel 2024-cü il tarixdə saat 15:00-da AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun nəzdində fəaliyyət göstərən ED 1.05 – Dissertasiya şurasının bazasında yaradılmış BFD – 1.05 – Birdəfəlik dissertasiya şurasının iclasında keçiriləcəkdir.

Ünvan: AZ – 1143, Bakı ş., Hüseyn Cavid pr. 115, AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu, IV mərtəbə, Elektron Akt zalı

Dissertasiya ilə AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Dissertasiya və avtoreferatın elektron versiyaları AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun rəsmi internet saytında yerləşdirilmişdir.

Avtoreferat 14 mart 2024-cü il tarixində zəruri ünvanlara göndərilmişdir.

Çapa imzalanıb: 27.02.2024

Kağızın formatı:A5

Həcm: 38805

Tiraj: 100